

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

Bakalářská práce

Jazyk a styl Jana Balabána
The language and style of Jan Balaban

Monika Pospíšilová

Olomouc 2015

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedené bibliografické a elektronické zdroje.

Olomouc 10. prosince 2015

Podpis.....

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Ondřeji Bláhovi, Ph.D. za poskytnutí odborných rad, věcné připomínky, ochotu a vstřícný přístup během zpracování této práce.

Obsah

I	ÚVOD.....	6
II	TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1	STYL UMĚLECKÉ LITERATURY	7
2	STYLISTIKA A POETIKA	7
3	JAZYK A STYL AUTORA.....	7
4	POJEM STYLU A KLASIFIKACE FUNKČNÍCH STYLŮ	8
4.1	VYMEZENÍ STYLU UMĚLECKÉ LITERATURY.....	9
4.2	FUNKCE UMĚLECKÉ LITERATURY.....	9
5	TEXTOVÁ VÝSTAVBA.....	10
5.1	KOMPOZICE	10
5.2	HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	10
5.3	VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ	11
6	SYNTAX.....	11
7	FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE.....	12
8	LEXIKUM.....	13
9	IMPLICITNOST A EXPLICITNOST V UMĚLECKÉM VYJÁDŘENÍ.....	15
10	JAN BALABÁN	18
III	PRAKTICKÁ ČÁST.....	19
1	KUDY ŠEL ANDĚL.....	19
1.1	KOMPOZICE	20
1.2	HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ.....	20
1.3	VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ	20
1.4	SYNTAX.....	21
1.5	FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE.....	22
1.6	LEXIKUM	23
1.6.1	SLOHOVÝ PŘÍZNAK	23
1.6.2	STYLOVÝ PŘÍZNAK.....	24
1.6.3	EXPRESIVNÍ PŘÍZNAK.....	25
1.6.4	DIALEKTISMY	25
1.6.5	PROPRIA	26
1.7	NEPŘÍMÁ POJMENOVÁNÍ.....	26
1.7.1	PŘIROVNÁNÍ.....	27

1.7.2	METAFORA	27
1.8	ALUZE	28
2	ZEPTEJ SE TÁTY	29
2.1	KOMPOZICE	30
2.2	HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ	30
2.3	VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ	30
2.4	SYNTAX	31
2.5	FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE	32
2.6	LEXIKUM	33
2.6.1	PROPRIA	34
2.7	NEPŘÍMÁ POJMENOVÁNÍ	35
2.8	ALUZE	35
IV	ZÁVĚR	37
	ANOTACE	39
	ANNOTATION	40
VII	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	41

I ÚVOD

Téma bakalářské práce jsem si vybrala po přečtení několika titulů prozaika, překladatele a dramatika Jana Balabána. Byl jedním z nejvýraznějších prozaických tvůrců. Autorova díla jsou zajímavá nejen po obsahové, ale také po jazykové stránce. Jeho smysl pro detail a neotřelé používání metafor vtáhnou čtenáře do prostředí, ve kterém prožívají postavy nějakou životní krizi.

Práce je rozdělena na dvě základní části – na část teoretickou a praktickou. Na základě prostudování sekundární literatury, zpracovávající problematiku jazyka a stylu literárního díla, se pokusím formulovat teoretické postuláty, jež budou v práci uplatněny, a podrobněji vymezím inventář sledovaných prostředků. Charakterizuji styl umělecké literatury. Krátce se zmíním o samotném autorovi, o jeho životě a tvorbě. Následně vyberu dvě Balabánova díla, a to román *Kudy šel anděl*, konkrétně druhé přepracované vydání z roku 2005 a jeho poslední román *Zeptej se táty*, jehož samotného vydání z roku 2010 se autor nedožil. Obě díla budou podrobena výzkumu a následně analyzována s přihlédnutím ke kritickému ohlasu autorova díla. Stěžejním bodem bude rozbor obou knih po stránce syntaktické, hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální. Veškeré doklady jazykových prostředků opatřím o tom, ve kterém díle a na které straně se dané jevy nachází. Výsledky stylistických analýz a interpretací budou formulovány do podoby souvislého textu. V závěru porovnam jazykové prostředky obou děl. Přímé citace umístím do poznámek pod čarou, parafrázované myšlenky budou vždy ocitovány přímo za textem. Příklady z konkrétních děl, umístěné do uvozovek v praktické části, označím kurzívou. Za nimi bude vždy v závorkách následovat rok vydání díla a strana, na níž se příklad nachází.

II TEORETICKÁ ČÁST

1 STYL UMĚLECKÉ LITERATURY

Komunikační funkce patří mezi základní funkce jazyka a většinou se vyskytuje ve všech verbálních komunikátech. Mezi další funkce, které jsou v nich také realizovány, patří funkce estetická. Komunikáty, v nichž vystupuje do popředí obsah sdělení, směřují z hlediska této funkce k neutrálnosti. V některých případech může čtenář v takových sděleních nacházet jistou estetickou hodnotu, autor však při tvorbě o její dosažení neusiloval. Naproti tomu tvůrce, který stylizuje sdělení vědomě tak, aby bylo schopno tuto estetickou funkci plnit, chce vytvořit umělecké dílo. Dosahuje toho správnou volbou a spojením výrazových prostředků.

Styl jazykových projevů, v nichž je estetická funkce zvýrazněna, můžeme chápat protikladně ke všem ostatním stylům, jelikož tato funkce se v nich prolíná s funkcí komunikační natolik, že se promítá v celé výstavbě konečného textu od tématu, přes jeho uspořádání až po nejmenší jazykový prvek, a dokonce se odráží i ve vnější úpravě. (Krčmová, 2008: 296)

2 STYLISTIKA A POETIKA

Předmětem poetiky je popis osobitých prostředků uměleckého vyjadřování na úrovni kompoziční i jazykové. Věnuje se nepřímým pojmenováním, figurám, rýmu, do značné míry i jazykové kompozici. Stylistice se přibližuje díky podobnému přístupu při analýze výstavby konkrétního díla. Dnešní stylistika má jiné pole zájmu než poetika. Zkoumá dílo v jeho celistvosti, zabývá se jednotlivými jazykovými prostředky. Jazykovědná stylistika a poetika využívají vzájemné spolupráce v oblasti studia stylu krásné literatury. (Krčmová, 2008: 296–297)

3 JAZYK A STYL AUTORA

Je velmi důležité, abychom při zkoumání děl se zvýrazněnou estetickou funkcí rozlišovali pojmy jazyk a styl. „Zkoumání jazyka díla je poznáním individuální soustavy výrazových prostředků, které jsou uplatněny, zatímco stylistické zkoumání by mělo

odpovídat také na otázku funkce těchto prostředků.¹ Studium jazyka v díle poznáváme prvky jednotlivých útvarů národního jazyka, míru slovní zásoby, tendenci větné stavby. Načerpáné znalosti nám pomáhají při určování autorství autonomních textů. Jazyk i styl je pro každého autora signifikantní. (Krčmová, 2008: 297)

4 POJEM STYLU A KLASIFIKACE FUNKČNÍCH STYLŮ

Termín styl můžeme chápat různě, „a to jako způsob vyjádření nebo jako umění říci totéž různým způsobem (vlastně ve významu „stylizace“), či jako primárně sémantický jev a pojem z roviny významu.“² Definicí stylu existuje velké množství. V jazykovědě pojmenovává určitý ráz verbálního komunikátu uspořádaného tak, aby vyhovoval komunikačnímu záměru autora jak obsahem, tak i formou. (Čechová, 2008: 16)

Karel Hausenblas chápe styl jako jeden z principů výstavby komunikátu (textu) a přispívá také k výstavbě smyslu textu. (Hausenblas, 1996: 58–59).

Existuje široké spektrum klasifikací funkčních stylů. Lingvisté vycházeli a dodnes vycházejí z různých kritérií. Základy teorii funkčních stylů položil B. Havránek. V současnosti vycházíme z Jedličkovy klasifikace čtyř základních funkčních stylů, jež na B. Havránka navázal. Zařazujeme sem styl prostěsdělovací/běžnědorozumivací (u A. Jedličky hovorový), odborný, administrativní a publicistický. Autorky Současné stylistiky M. Krčmová, M. Čechová a E. Minářová počet rozšiřují o styl administrativní a řečnický. Dále můžeme styly dělit podle dominantního objektivního stýlotvorného faktoru, který je základní funkcí komunikátu na sdělovací/věcněsdělné a estetickysdělné. U sdělovacích stylů vystupuje do popředí věcná stránka sdělení, díky které můžeme text správně zařadit. Styly estetickysdělné, založené na deklarování estetické funkce textu, jsou příznačné pro prózu, poezii a drama, pro něž se vžil dominující název umělecký styl nebo také styl umělecké literatury. (Minářová, 2008: 96–98)

Tato bakalářská práce se zabývá díly patřícími ke stylu umělecké literatury, proto se budeme níže podrobněji věnovat pouze jemu.

¹ KRČMOVÁ, Marie. Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor. Styl umělecké literatury. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 297. ISBN 978-80-7106-961-4.

² ČECHOVÁ, Marie. Pojetí a pojmosloví stylistiky. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008, s. 16. ISBN 978-8080-7106-961-4.

4.1 VYMEZENÍ STYLU UMĚLECKÉ LITERATURY

Do stylu umělecké literatury spadají veškeré tituly krásné literatury, ať už jde o díla aktuální, o díla čtenářsky zapomenutá, včetně literatury starší, jež vznikla v době jiné jazykové a kulturní situace nebo o překlady. Radíme sem také díla, která byla původně utvořena s jiným záměrem. Jako příklady můžeme uvést Nerudovy fejetony, Čapkovy sloupky, Bassovy a Kainarovy „rozhlásky“, Těsnohlídkovy soudničky, ale také různé vzpomínkové texty či cestopisy, jenž se řadí spíše do věcné literatury. (Krčmová, 2008: 297–298)

Abychom mohli dílo zařadit do sféry umělecké literatury, musí v něm být přítomna literárnost, někdy se používá také označení poetičnost, což znamená, že autor vědomou snahou pomocí jazykových elementů vytvoří esteticky účinné dílo nehledě na skutečný výsledek svého úsilí. (Krčmová, 2008: 300)

Zvláštností uměleckých textů je v tom, „že mnohost způsobů, jimiž se estetizace vyjádření dosahuje, je sama estetizujícím činitelem – jako „krásné“, „hodnotné“, „zajímavé“ je dnes ceněno dílo psané svébytným autorským stylem, zatímco práce využívající hotových vyjadřovacích modelů uspokojí spíše nenáročného čtenáře.“³

4.2 FUNKCE UMĚLECKÉ LITERATURY

„Vymezuje se jako esteticky sdělná, ev. jako estetická a sdělná.“⁴ Problémy funkce sdělné a vztahy mezi uměleckou výpovědí a realitou monitoruje - v rámci literární teorie - literární věda. Autor by měl text formulovat tak, aby ve čtenáři evokoval představy a působil i na jeho emocionální stránku. Neměli bychom opomenout dobová společenská pravidla, kterými je estetická funkce podmíněna. Obě funkce krásné literatury jak estetická, tak sdělná se mohou uplatnit pouze v případě, kdy dojde k interpretaci díla. To jest tehdy, kdy dílo uchopíme, aktivně se podílíme na jeho četbě, zachycujeme jazykové složky a utvořené obrazy si domýšlíme podle našich vědomostí a zkušeností. (Krčmová, 2008: 299–300)

³ KRČMOVÁ, Marie. Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 298. ISBN 978-80-7106-961-4.

⁴ Tamtéž, s. 299.

5 TEXTOVÁ VÝSTAVBA

5.1 KOMPOZICE

Umělecké dílo by po kompoziční stránce mělo být perfektně propracované. Kompozice je ovlivňována tradicí žánru. Musí splňovat záměr autora, některé momenty zvýrazňovat, jiné naopak potlačovat, vytvářet napětí a celkově působit na čtenářovo uspokojení. Díla krásné literatury jsou z hlediska uplatnění slohových postupů smíšená. Pro epiku je charakteristická postupná dějová vyprávěcí linie, která je v jednotlivých žánrech individuálně obměňována. Dynamický prvek – vyprávění je propojeno s popisy a úvahami jakožto úseky statickými. Pro epický text je příznačné střídání dialogu s monologem vypravěče. Dramatický text je vyprávěn formou dialogu, velkou roli v něm hrají úvahové úryvky mívající formu monologu. Lyrika je založena na popisnosti a úvahách. (Krčmová, 2008: 303–304)

5.2 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ

Horizontálním členěním textu chápeme jeho rozčlenění na úvod, střed a závěrečnou část. V psaném textu tím rozumíme také dělení na kapitoly a odstavce. Ze stylistického hlediska je podstatný už titul, který je také součástí textu. (Čechová, 2008: 119)

Ve středověku mívala umělecká díla tituly popisné, romány i dramata obsahovaly prolog a epilog. V dnešní době obvykle z názvu díla nepoznáme jeho obsah. Delší epické texty jsou rozděleny do kapitol, jež na sebe navazují. (Krčmová, 2008: 304)

Délka kapitol může být různorodá a nesouvisí s „obsahovou nasyceností.“⁵ Při střídání velmi krátkých kapitol s těmi naopak velmi dlouhými dochází k podtržení jak estetické složky informace, tak k „hierarchizaci složky sdělné – významnější informaci se dostává osamostatnění. Podobně lze využít členění na odstavce“⁶ které pomáhá čtenáři orientovat se v textu. Nemusejí být obsahově stejnorodé, „stejně tak mezi za sebou následujícími odstavci nemusí být obsahová a formální návaznost.“⁷

Texty „souvisejí podle časové osy příběhu (nebo podle její modifikace syžetové), jindy jsou věnovány vždy některé postavě a spojuje je přecházení postav z jedné kapitoly do druhé. Dnes však někteří autoři tento princip ruší.“⁸

V dramatu už neplatí Aristotelova trojí jednota místa, času a děje. „V lyrice je obdobou horizontálního členění volba jednotlivých čísel sbírky, neboť je vedena

⁵ Tamtéž, s. 304.

⁶ Tamtéž, s. 304.

⁷ Tamtéž, s. 120.

⁸ Tamtéž, s. 304.

autorským záměrem tak, aby sbírka tvořila jistý myšlenkový a formální celek.“⁹ (Krčmová, 2008: 304)

5.3 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ

Vertikální členění se stalo typickým v uměleckých projevech. Lyrika používá obrazných vyjádření, v dramatu jsou rozděleny informace do dialogů jednajících postav. V textech epických se informace rozčleňují do pásma vypravěče a postav, což je problémem stylistickým. Vertikální členění se totiž neodráží jen v textové rovině díla, ale také v jeho jazykové výstavbě. Autor je tvůrcem řeči postav i vypravěče, promluvy postav jsou jeho stylizací. Dříve se řeč postav odlišovala od řeči vypravěče hlavně tím, že se v ní používal i jazyk nespisovný, vyskytovala se zde expresivita a tak dále. Do řeči vypravěče se stylizoval autor jako „vševědoucí“ pozorovatel. Svou řeč většinou formuloval do 3. osoby, používal minulý čas nebo historický přezens a slova spisovná, expresivita byla utlumena. Rozvoj krásné literatury způsobil rušení ostré hranice mezi vypravěčem a postavami. (Krčmová, 2008 : 305) „Vedle „řeči vypravěče“, do níž se ve formě vedlejších vět začleňovala i referovaná, nepřímá řeč postav, a „přímé řeči“ postav se vytvořila také nevlastní přímá řeč – dnes označovaná jako řeč polopřímá a řeč smíšená (Doležel, 1960).“¹⁰ (Krčmová, 2008: 306)

Vnitřní monolog postav bývá prostředkem pro vyjádřená neznačené (nevlastní) přímé řeči. Pokud bychom hledali rozdíl mezi ní a řečí přímou, liší se pouze v grafice, to znamená, že nejsou použity uvozovky. (Krčmová, 2008: 306)

Polopřímá řeč může být projevem vnitřního monologu, ale také „dialogu formálně propojeného s pásmem vypravěče.“¹¹ S pásmem postav bývá spojována díky využití slovesných časů, objevuje se imperativ a vyjadřuje pocity a stavy postav.

Smíšená řeč je jakousi skrytou řečí postavy, vyjadřuje se částicí *prý*. V novější literatuře se tento typ téměř neobjevuje. (Krčmová, 2008: 307)

6 SYNTAX

„Syntax (skladba) je v tradičním pojetí součástí gramatiky, která se zabývá výstavbou jazykových jednotek vyšších než je pojmenování: jejím předmětem jsou –

⁹ Tamtéž, s. 305.

¹⁰ Tamtéž, s. 306.

¹¹ Tamtéž, s. 306 -307.

zjednodušeně řečeno – vztahy mezi pojmenovávacími jednotkami v rámci věty (výpovědi) a způsoby, jimiž jsou vyjadřovány.¹²

Umělecká díla mohou být tvořena větším počtem souvětí. Zvýšení frekvence vět je prostředkem poetizace. V řeči vypravěče i v řeči postav dochází k osamostatňování částí výpovědí, a tyto můžeme oddělovat větnou interpunkcí, to znamená tečkami, čárkami, uvozovkami, pomlčkami a tak dále. Naopak může docházet také ke spojování samostatných informací do jedné věty. (Čechová, 2008: 311–312)

Nauka o výstavbě uměleckého textu, poetika, se zmiňuje o syntaktických figurách. Těmi jsou asyndeton, při němž dochází při hromadění slov, veršů za sebou, aniž by byla použita spojka; opak asyndetonu – polysyndeton, vyznačující se naopak nadměrným používáním spojek; parenteze neboli vsuvka, zeugma – sprázení vazeb a elipsa, při níž vypustíme část věty, jež je příjemci známá a bez níž dokáže větu pochopit. Nesmíme zapomínat na to, že uměleckými figurami se stávají až tehdy, kdy je autor užije jako prostředek poetizace vyjádření. (Čechová, 2008: 313)

7 FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE

Autor se musí při tvoření textu na foneticko-fonologické a morfologické rovině řídit konvencemi. Jestliže je porušuje, jeho sdělení může na čtenáře působit rušivě, dochází totiž ke komunikačnímu šumu. „Užití nespisovných hláskových a tvarových prvků je proto v psaném textu limitováno grafickým obrazem ustáleným v psaných textech, pravopisu se musí v zásadě podřídit i interpunkce“.¹³ Marie Krčmová (2008: 313–314) uvádí, že texty veskrze psané stylizovaným nářečím v literatuře najdeme jen ojediněle a autor je většinou stylizuje do replik dialogů. Jako příklady předkládá prózy O. Bystřiny, J. Obdovského a některé pohádky. Dnes těchto prvků autoři využívají decentně.

Prvky obecné češtiny nejsou v dnešní krásné literatuře ničím neobvyklým. Mezi nejpoužívanější řadíme *-ej* v koncovkách, namísto používané koncovky *-é* narážíme na koncovku *-ý*, zakončení *-ma* v 7. pádu plurálu, činná (minulá) přičestí typu *nes* a některé tvary konjugace (časování sloves). (Krčmová, 2008: 314)

¹² KRČMOVÁ, Marie. Výrazová stylistika. Slohová charakteristika výrazových prostředků. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 182. ISBN 978-80-7106-961-4.

¹³ KRČMOVÁ, Marie. Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Styl umělecké literatury. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 313. ISBN 978-80-7106-961-4.

Problémem obecné češtiny posledních let je to, že se jí chopili také druhořadí autoři. (Krčmová, 2008: 315). V některých textech se objevuje mísení obecné češtiny s dialektem: „Ech ju, ňáko to chrupavku krvavo, ej Boha! Tho bhy bhyl pocuc, véd', Methode! Eh, nemluv mi tyto poudačky, si svojí ruku sjim. Methode, odpovídal muj jinej bratr. (J. Topol).“¹⁴ Tento projev nenese rysy regionu a nejde o zobrazení konkrétního dialektu. Naopak je tomu u J. Kratochvíla, kdy lokaci příběhu posiluje brněnská mluva: „Makal se podívat na hodinky a podívá Poslóché, kořeňu, neudělal bys mně laskavost? Čekám ted' už každó chvílu nějakó návštěvu a potreboval bych si jen na pár minut něco zařídit.“¹⁵ (Krčmová, 2008: 315)

Prostředky zastarávající a zastaralé mohou být projevem dobového zařazení (Vančura, Fuks), v textech Karla Poláčka posilují komickou složku. V takových textech nacházíme opisná pasiva, infinitiv zakončený na *-ti*, přechodník přítomný i minulý atd. (Krčmová, 2008: 316)

Nástrojem poetizace může být také autorovo zvolení výrazů s méně obvyklým seskupením hlásek nebo slov. Zde se můžou opakovat hlásky stejné nebo zvukově podobné. „Například u expresiv – čuchat, š'ourat, ťafka nebo u onomatopoií a slov od nich odvozených – vr – vrčet.“¹⁶

8 LEXIKUM

Lexikální stránkou se zabývá poetika. Studuje slova zabarvená citově, dobově, frekvenčně, věnuje se spisovnosti. Podstatnou stránkou beletrie a poezie je slovník. „Vyšší index opakování slova“¹⁷ najdeme spíše v básních, než v textech uměleckých. (Čechová, 2008: 317) Bohatá slovní zásoba českého jazyka autorovi umožňuje užití široké škály synonymních lexémů. V textech se mohou hromadit také kohyponyma – slova souřadná, čímž vzniká enumerace neboli výčet. Kumulací výrazů vzniká zřetelný estetický účinek. Příkladem může být úryvek z díla Ivana Olbrachta: „A vysoko na horách, nad pralesy již a blízko plynoucím oblakům, leží sluncem zalité plochy slavných polonin (...)“¹⁸ Hromadění synonym na malé ploše se nazývá pleonasmem. Autorky knihy *Současná stylistika* Čechová, Krčmová a Minářová uvádějí příklad z díla Vladislava Vančury: „Bratránci,

¹⁴ Tamtéž, s. 315.

¹⁵ Tamtéž, s. 315.

¹⁶ Tamtéž, s. 316.

¹⁷ Tamtéž, s. 316.

¹⁸ Tamtéž, s. 318.

dělníci silnic, děti a starci, mužové všech stáří a nemocí a všech tvarů neštěstí, osmahlí chlapíci, ti, jež odrala bída, chasa břich vydutých, na tisíckrát rozpáraných hladem (...).“¹⁹

Chce-li autor vyzdvihnout „obsahové souvislosti lexémů“²⁰ a vytvořit kontrast či antitezi, použije antonymii. „Zvýrazňuje autorskou schopnost dynamického vidění světa, v němž se protiklady často jeví jako dvě stránky téže věci nebo situace.“²¹

Lexikální vrstva uměleckého textu je tvořena poetismy, lexémy se stálou stylovou hodnotou, jež jsou tvořené nebo ustálené k plnění funkce estetické. (Čechová, 2008: 318–320) O vytváření poetismů se snažili například májovci či lumírovci, „vytvářené prostředky (...) zůstaly signálem dobové normy.“²² K poetismům můžeme přiřadit také autorská slova.

Pomocí dialektismů může autor lépe přiblížit postavy i prostředí v próze a dramatu. V dnešní době tento nářeční prvek spisovatelé příliš nepoužívají. Nyní ho můžeme vnímat spíše jako prvek komický, například ve vyprávění Zdeňka Galušky. (Čechová, 2008: 321)

Mezi nejrozšířenější prostředky patří „užívání příznakových lexémů kolokviálních (hovorových) a obecných, dále slov slangových a profesních.“²³ Díky četnému užívání u méně zkušených autorů „přestávají být prostředkem stylové aktualizace textu a stávají se projevem přihlášení autora k dobové vyjadřovací konvenci.“²⁴ Mezi další méně používanou vrstvu slovní zásoby se řadí také argot. Autoři od něj upouštějí, jelikož je prostředkem omezeného společenství a běžný čtenář by mu nejspíše neporozuměl.

Výrazy knižní a zastaralé vnímáme jako vysoce spisovné. Dnes se v literatuře moc neobjevují, můžeme je najít například v dílech Vladislava Vančury. S archaismy jsou spjaty historismy, které jsou specifickým typem termínů. (Čechová, 2008: 322)

V uměleckých textech nacházíme i publicismy a názvy odborné, dále citáty, jež mohou být převzaty z cizího nebo z téhož jazyka, nebo aluze odkazující na cizí, popřípadě vlastní text. Nesmíme zapomínat na to, že pokud je autor do svého díla zařadí, změní se tím jejich slohová platnost. Jako příklad uvádí Marie Čechová (2008: 323) publicistické texty v Čapkově Válce s mloky, které slouží k budování fiktivní situace děje.

Autor může v textech uplatňovat cizojazyčný citát a slovo citátové. V románech 19. století najdeme jak výrazy, tak celé úseky promluv přejaté z němčiny. Nověji se také uplatňuje makarónská výstavba textu, což znamená, že se v ní mísí cizí jazyky s češtinou –

¹⁹ Tamtéž, s. 318.

²⁰ Tamtéž, s. 318.

²¹ Tamtéž, s. 318.

²² Tamtéž, s. 320.

²³ Tamtéž, s. 321.

²⁴ Tamtéž, s. 321.

„Takový daydreams Roger nikdy nepochopí. Von není dítě surrealisty, I guess. Proto ho miluju (...) – J. Novák.“²⁵ Cizí slova můžou být komolena – „To? To mi ani nekroslo hlavou. Vel, jů nou, já sem strašlivě asseptibl, na co slyším. Jak sem ten tejden entrejtejnovala mámu a všechny ty tety a kazns a frends, tak sem úplně zapomněla skoro anglicky. – J. Škvorecký.“²⁶

Klíčovým komponentem pro umělecký text je užívání expresivních výrazů. Lexémy s kladnou expresivitou najdeme většinou v textech pro děti: „Moc a moc malých švadlenek / tancují tam šlapáka / pospíchá do domečku (F. Halas).“²⁷ Přílišný výskyt kladných expresiv může vést k nevkusnosti až kýčovitosti.

Kromě lexémů s pozitivním zabarvením v textech nacházíme výrazy s expresivitou negativní. „Předseda záložny, kdykoli otevře svou moulu, slintá a kolem jeho ropuší díry třpytí se provázky, padající na břicho. (V. Vančura).“²⁸ Vulgarismy vyjadřují negativní postoj k něčemu či někomu, dříve se vyskytovaly jen v řeči postav „(Tatínek na toho králíkáře zařval: „Já jsem ti hovno přítel.“ – O. Pavel)“²⁹, nyní pronikají „(...smrad z hajzlu svěže explodoval, zdálo se mi, že se mi zdá sen s plným měchýřem, o hajzlu, který je celý zasraný, zacpaný, zfekalizovaný k nevysrání... J. Škvorecký)“³⁰ i do titulů děl „(Hovno hoří – P. Šabach)“.³¹ Stejně tak můžeme vulgární slova najít v undergroundových písňových textech 70. – 80. let, kde vyjadřují nesouhlas s tehdejší dobou. (Čechová, 2008: 324)

Pro umělecké texty je příznačné využívání vztahů. Můžeme sem zařadit synonymii, kohyponymii, polysémii, homonymii a antonymii. „Pro využití těchto vztahů platí, že umělecký text avizuje již ustálené souvislosti mezi formou slova a jeho smyslem a referencí, že obnovuje již ustálené, a tedy stylově málo aktivní souvislosti.“³² (Čechová, 2008: 324)

9 IMPLICITNOST A EXPLICITNOST V UMĚLECKÉM VYJÁDŘENÍ

Karel Hausenblas (1996: 46) ve své knize *Od tvaru k smyslu textu* poukazuje na to, že v lingvistice je v dnešní době největší zájem o syntax, ve které se uplatňuje tendence k

²⁵ Tamtéž, s. 323.

²⁶ Tamtéž, s. 323.

²⁷ Tamtéž, s. 324.

²⁸ Tamtéž, s. 324.

²⁹ Tamtéž, s. 324.

³⁰ Tamtéž, s. 324.

³¹ Tamtéž, s. 324.

³² Tamtéž, s. 324.

výstavbě promluvy, respektive textu. Do centra zájmu se dostává stránka významová neboli sémantická. Také upozorňuje na rozšíření okruhu jevů, které bychom měli zkoumat. I když nemají povahu jevů jazykových, podílejí se na charakteru výstavby textu.

„Explicitností, explicitním vyjádřením se míní výslovné vyjádření něčeho, naproti tomu implicitní vyjádření je takové, z něhož se vyrozumívá něco, co je ve významu (smyslu) řečeného zahrnuto a co může být interpretováno, co však není vyjádřeno výslovně.“³³

Pro literární dílo je klíčová aktivita čtenáře. Někdy jsou příjemci určité souvislosti pouze naznačeny a vedle věcného významu pojmenovávacích jednotek vyjádřeny pomocí konotace. Díky ní si může čtenář vybavit určité představy a souvislosti, jež autor vnesl do textu. „Na konotaci jsou založeny metafory a metonymie.“³⁴ (Čechová, 2008: 325) Metaforou rozumíme přenesení významu na základě vnější podobnosti. Ta existuje objektivně, vnímáme ji však individuálně. Použitím metafory docílíme obohacení jak výrazové, tak obsahové stránky díla. V krásné literatuře se také můžeme setkat s rozvíjením metafory, kdy „jeden obraz vyvolává sled obrazů dalších, které se již vážou na nové metaforické pojmenování – např. V Kainarově básni *List: Ta nejlehčí a nejkrásnější dýky / vypadla z rukou podzimu. / Na hrotu / dvě kapky krve.*“³⁵ Mezi typy metafor se řadí personifikace, kdy jsou neživým věcem připisovány lidské vlastnosti. „Těsto kyne a vzdychá. (V. Čtvrtek).“³⁶ Dalším, méně využívaným typem je metonymie (přenesení významu na základě vnitřní podobnosti) – „Sníst celý talíř, poslouchat Mozarta.“ (Čechová, 2008: 326)

Implicitnost je podpořena tvorbou a použitím nepřímých pojmenování; „v opozici k ní stojí explicitnost mnohých uměleckých vyjádření – upřesňování a rozvíjení čtenářských představ pomocí epitet a přirovnání.“³⁷

Krásná literatura využívá jak přívlastky běžného typu, tak přívlastky „básnické“ – tzv. epiteta. Můžeme sem zařadit epiteton konstans, kdy přívlastek vyjadřuje běžně připisovanou vlastnost, vyskytující se v lidové poezii: oči černé nebo modré, ne však

³³ HAUSENBLAS, Karel. *Od tvaru k smyslu textu*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta UK, 1996, s. 46. ISBN 80-85899-14-0.

³⁴ KRČMOVÁ, Marie. Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor. Styl umělecké literatury. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 325. ISBN 978-80-7106-961-4.

³⁵ Tamtéž, s. 326.

³⁶ Tamtéž, s. 326.

³⁷ Tamtéž, s. 326.

hnědé“³⁸ nebo ozdobné epiteton ornans. V textu nemá pouze ozdobnou funkci, ale nese také sémantický význam. (Čechová, 2008: 326)

V uměleckých textech můžeme nalézt hojně využívaná přirovnání. Vedle nich se objevovat také stylově aktivní metaforická přirovnání: „Jeden tam hlínu jako chleba hněte – J. Kainar; vlna pohodila nahými těly jako kusy vyplavených dřev – V. Körner (...).“³⁹

³⁸ Tamtéž, s. 326.

³⁹ Tamtéž, s. 326.

10 JAN BALABÁN

(*21. 1961 – †23. 4. 2010)

Jan Balabán byl český prozaik, publicista a překladatel. Narodil se v Šumperku, ale od útlého dětství žil v Ostravě. Vystudoval češtinu a angličtinu na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Poté pracoval jako technický překladatel ve Vítkovických železárnách, od roku 2000 byl překladatelem na volné noze. Své povídky publikoval v časopisech *Revolver Revue*, *Literární noviny*, *Scriptum*, *RAK* (Slovensko), *Landek*, *Tvar*, *Host*, v přílohách novin *Severomoravský region* a také v samizdatu, *Respektu*. Do *MF Dnes* a *Ateliéru* psal výtvarné recenze. Byl jedním ze spoluzakladatelů výtvarné skupiny *Přirození* a spolupracoval se sdružením umělců *Kontrast 90*. Jeho kniha *Možná, že odcházíme* se stala Knihou roku 2004 a získala Magnesii Literu 2005 v kategorii prozaických děl. Román *Zptej se táty* získal cenu Magnesia Litera za rok 2010 a ve stejném roce v anketě Lidových novin ocenění Kniha roku. Dalšími Balabánovými díly jsou prvotina *Středověk*, *Boží lano*, *Prázdniny*, *Jsme tady*, *Černý beran*, *Kudy šel anděl*.⁴⁰

⁴⁰ Jan Balabán. MALÁ, Zuzana. *Slovník české literatury* [online]. 2015, 23. 11. 2015 [cit. 2015-11-23]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1639&hl=balab%C3%A1n+>

III PRAKTICKÁ ČÁST

1 KUDY ŠEL ANDĚL

Román *Kudy šel anděl* vyšel v roce 2003 v omezeném nákladu u nakladatelství *Vetus Via*. Druhé, upravené a přepracované vydání vyšlo v roce 2005 v nakladatelství *Host*. Naši jazykovou a stylovou analýzu budeme provádět na vydání z roku 2005, jež vyšlo ve svazku společně s dalšími třemi novelami.

„Vstupujeme do příběhů postav pohybujících se v určitém časoprostoru, některým je věnována jediná kapitola. Každá z postav je ale jakoby uzavřena ve svém příběhu, ve své kapitole, sama v obě touží po vykročení, po SETKÁNÍ. Vypravěč jako jediný překonává tuto izolaci, vstupuje do každého z příběhů, účastní se jeho monologické perspektivy, přejímá její řeč. Vypravěči je dáno dívat se shora a DOVNITŘ, je nadán andělskou perspektivou, vidí žijící bytosti, zachycuje světy těch druhých.“⁴¹

⁴¹ HRUBÁ, Adéla. Sedmačtyřicet zastavení anděla. *Host* [online]. 2010, 23. 11. 2015, 26 (8): [cit. 2015-11-23]. Dostupné z: http://aluze.cz/2003_02/balaban.php

1.1 KOMPOZICE

Názvy kapitol jsou uspořádány chronologicky, samotný příběh však nikoliv. Autor používá retrospekci, postavy se vrací do minulosti. Předsazená první kapitola s názvem *Devatenáctá* nás uvádí do současnosti, seznamuje nás s hlavním hrdinou Martinem Vránou, jehož jméno se dozvídáme až v kapitole následující. Ze začátku můžeme nabýt dojem, že na sebe kapitoly navzájem nenavazují. Jakmile se do knihy začteme, postupně se nám začíná rýsovat příběh s několika dějovými liniemi, jež do sebe zapadají. Balabán využívá dynamického prvku tím, že vyprávění propojuje s popisy a úvahami samotných postav: „*Chodba čistá, úpravná a šerá jako ctnosti měšťanského života. Namáhavě se táhl patry nahoru až do pátého. Jen nepotkat souseda. Nic jim nikdy neudělal, ale nemají ho rádi. S tímhle vědomím se srovnává od dětství. Mají mě rádi spíš ti, kterým jsem něco udělal (...).*“ (2005: 226) nebo „*Prováděla tyčinkou velmi jemný úkon na svém víčku a říkala si, že by tu nepřítelkyni v sobě mohla snadno a dobře rozpoznat. Zvláště při líčení, kdy přikládá svou tvář ke své představě. Ale ano, měl pravdu, Martine, někdo tam je. Někdo za námi stojí.*“ (2005: 277).

1.2 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ

Román *Kudy šel anděl* je rozčleněn celkem do 47 kratších kapitol. Každá z nich nese název řadové číslovky, jež je vypsána slovem. První nese název *Devatenáctá*. Je předsazena kapitole s názvem *První*. Dále už jdou po sobě názvy kapitol chronologicky až po konečnou kapitolu nazvanou *Čtyřicátá šestá*. V každé z nich se můžeme blíže seznámit s jednou postavou. Autor nám vykresluje její pocity, myšlenky, obavy. Všechny protagonisty spojuje přecházení z jedné kapitoly do druhé. Například Eva Topolská, Martinova první velká láska z gymnázia, vstupuje do příběhu právě díky Martinovi. Ta do textu zapojuje postavu Ivana Berezinského řečeného Figury, se kterým se sblíží po rozchodu s Martinem. Ivan dílo opět obohacuje o vedlejší postavu Kosinského. Díky Monice, současné přítelkyni Martina, můžeme blíže poznat příběh její matky Paní Tomské. Příběhy postav se točí v jakémsi kruhu. Odstavce na sebe mnohdy obsahově vůbec nenavazují.

1.3 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ

Dílo obsahuje řeč vypravěče i řeč postav. Dialogy jsou realizovány pomocí přímé řeči a jsou dány do uvozovek. Velmi hojně se vyskytují vnitřní monology postav, které jsou zakomponovány do pásma vypravěče. Díky tomu s jeho řečí částečně splývají, což může být pro čtenáře někdy matoucí: „*Až do konečků prstů. Samota mu zůstala, ta, kterou mu dala, kterou spolu našli. Evo, říkal si a hleděl do krajiny, která se před ním otvírala*

hluboká až k beskydským horám, čistým a modrým nad vším tím průmyslovým kouřem. A tam už spolu nepůjdeme.“ (2005: 246).

V přímé řeči postav se vyskytuje parazitní výraz „kurva“: *„Kurva, mluvíš, jako bys tam seděl ty.“* (2005: 370) Expresivitu najdeme převážně v monolozích postav, často mají slova záporný citový příznak, objevuje se lexikum hanlivé, zhrubělé: *„Táhněte zpátky na kotáry, na kopanice, vy hňupi, zpátky na Slovensko, na Moravu, do Polska, kam všichni patříte, domů!“* (2005: 284) i vulgární: *„Každý má děcka, tak nepičuj s děckama, tady je děcek, kolik chceš (...).“* (2005: 285)

1.4 SYNTAX

Velmi často se v textu vyskytují řečnické otázky, někdy můžou vyjadřovat nejistotu: *„Kdo jsem já, abych vám do toho mluvil? Kdo jsem já?“* (2005: 229), *„Jak se pak mohli lidé sobě líbit?“* (2005: 235), *„A co se stalo jim, že jsou najednou všichni takoví hnusní?“* (2005 : 241), *„Kam by se teď měl vracet? Kam se bude muset vrátit?“* (2005: 246), *„Co po něm vlastně chci?“* (2005: 257), *„Má snad vyslovit to, co ani s Evou nevyslovili?“* (2005: 263), *„Co tu vlastně hledám, co tu vlastně hledáme všichni?“* (2005: 284), *„Copak člověku můžou lidé ukřivdit?“* (2005: 300).

V menší míře jsou zastoupeny také věty zvolací: *„Prosím tě!“* (2005: 251), *„To je...to je Kosinský! Ježišmarjá!“* (2005: 254), *„Martino, Martino!“* (2005: 266).

Balabán hojně využívá vedlejší věty příslovečné přívlastkové, jež jsou spojeny vztažným zájmenem *který*: *„Vlastním klíčem si otevřel dveře do domu, který za vlastní ani po roce nepovažoval, jenom ten klíč.“* (2005: 226), *„Chvilí přemýšlel i o té kurážné partě, která se teď řítí spícím městem do nějaké zastavárny s celonočním provozem.“* (2005: 229), *„Nikdo si neláme hlavu, co s těmi marnými lesy a komu patří dřevo, které na nich roste, a zvíř, která se na nich ukrývá na útěku z polí zastavěných paneláků.“* (2005: 230), *„To ti byla zvláštní situace, Niko,“ začala paní Tomská a usedla do křesla v měkkém domácím úboru, na který si tolik potrpěla, a s výbornou kávou, kterou naučila svou dceru vařit, s kávou, která se nasype už do studené vody se špetkou soli, (...).“* (2005: 334), *„Převalil se na kapotu a jeho hlava narazila na přední sklo, pár centimetrů od vyděšeného obličjeje řidičky, kterou brzdná síla zvedla ze sedadla.“* (2005: 385).

Poměrně častým jevem, který se v textu nachází, je polysyndeton: *„A teď nemá nikoho. A to nic, co po něm zbylo, to má teď tahle holka, ten zamlčený podmět.“* (2005: 314), *„A můžete mi půjčit slovník? (...) A jaký slovník by to měl být? (...) A tak jsem ti, Niko, viděla, že je zle (...).“* (2005: 335), *„A zase od sebe, pár kroků, a seskočit si*

z betonového sloupu do náručí, tady v lese, který není na mapě, a přece je plný ptačího zpěvu a studeně dýchá, a jsou tu záhony kopřiv a lopuchů a břízy nahé jako kůže náhle objevená pod šaty.“ (2005: 231). Nebo také: *„A já jsem malý a s bezmocnou touhou zírám do toho sálajícího ženského světa a přichází další náraz a je zase bílá v modré tmě a já jsem velký a vstupuji do ženy, která se chvatně zbavila šatů, a jako kluk běžím uličkami pošmourného venkovského divadla přemožen touhou, ven na vzduch do deště až na konec dechu, až k výkřiku, a v dalším nárazu otvírám okno a cítím, jak oba chladneme, vystrkují hlavu ven, dešť mi crčí po čele, jsem celý pryč a tehdy jako teď nemohu popadnout dech, protože ví, že tohle už jsem viděl, už před tím, než jsem šel kolem náhonu k mostu, už před tím, než jsem poprvé zahlédl její tvář mezi těmi ksichty v klubu, dříve než jsem na to mohl pomyslet, už jsem u toho byl.*“ (2005: 332–333).

Autor velmi často využívá záměrné opakování slov, díky čemuž dochází k zesílení daného výrazu nebo k ozvláštňení věty. *„Jen sup, sup, supe, říkal si (...).“* (2005: 226), *„Smějte se mu, smějte se mu, protože (...).“* (2005: 240), *„Přišlo mu to trapné, strašně trapné.“* (2005: 260), *„Teď by si mohli dát tu vodku a prolomit ledy a pokecat si o Evě, Eviče, Evitě (...).“* (2005: 264), *„Tře se jí o bok, tře se, až se třese, a ona se třese s ním (...).“* (2005: 271), *„Tady se buduje nový svět, tady každý jebe každého, taky každý s každým jebe.“* (2005: 284), *„A brácha se nesmí nic dozvědět, řekněte mu, že to jsou nervy. Jenom nervy. A byly to jenom nervy, každý den odnesl několik let.“* (2005: 305), *„Cítil, jak se fyzický hnus mění v jakési uspokojení z toho, že všechno je špatně. Špatně, špatně, špatně!“* (2005: 384), *„tehdy bílí koničci ve znaku dopravního podniku kolikrát pro špínu vůbec nebyli vidět na bocích těch věčných autobusů, autobusů, autobusů, kterými se jezdilo ze sídlišť za prací a školou.“* (2005: 373)

1.5 FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE

Několikrát se v uměleckém textu uplatnily prvky obecné češtiny, jako je zakončení na *-ma* v 7. pádě množného čísla: *starýma babama svíčkovýma* (2005: 286), *nenechám se ošidit zelnýma listama* (2005: 286), *s takovýma hlavama* (2005: 285), *s rudýma hvězdama* (2005: 285), *s liškama* (2005: 286), velmi zřídka nalezneme stažené tvary: *měls* (2005: 277), *užs* (2005: 283), *tos* (2005: 286). Ve dvou případech se vyskytuje koncovka *-ý* namísto koncovky *-é*: *na horským kole* (2005: 371), *všechno možný* (2005: 371-372). Instrumentál plurálu maskulin *-i* (muži) je zakončen na *-ama*: *s umělcama* (2005: 285), *se sportovcama* (2005: 285). U slovesa být je v nominativu plurálu vypuštěno *-e*: *budem*

(2005: 269). 1. osoba singuláru indikativu slovesa být je zakončena na *-u: já su* (2005: 268).

1.6 LEXIKUM

Slovní zásobu dělíme do několika vrstev, které posuzujeme z různých hledisek. První je charakterizovaná příslušností k jiným útvarům národního jazyka. Do této vrstvy řadíme slova nářeční, obecná, slangová a hovorová. Dále rozlišujeme slova podle původu, kam spadají slova cizí a přejatá. Archaismy a neologismy se zařazují do vrstvy s časovou platností. Do vrstvy slov se slohovými příznaky řadíme slova knižní, hovorová, poetismy a termíny. Do vrstvy, jež je charakterizována citovostí řadíme slova s kladnými a zápornými citovými příznaky.⁴²

Slovní zásoba je z hlediska rozlišení výrazových prostředků bohatší než jiné jazykové roviny. (Krčmová, 2008: 169) Při rozboru a hodnocení slov použijí Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2006).

1.6.1 SLOHOVÝ PŘÍZNAK

Podle slohových příznaků se ve slovní zásobě vydělují vrstvy hovorová, knižní, termíny a poetismy. (Hauser, 1980: 29) Jelikož se v Balabánových dílech nevyskytují slova knižní, ani poetismy, budeme se v našem rozboru z hlediska vrstvy podle slohových příznaků dále zabývat jen lexikem hovorovým a termíny.

V hovorové vrstvě se vyčleňuje část spisovná a nespisovná, jež je složena s pojmenování obecné češtiny a slangů. Hranice mezi hovorovou vrstvou na straně jedné a obecnou češtinou a slangem na straně druhé nejsou pevné. Důsledkem prolínání těchto vrstev pocítujeme slova jako hovorová i jako obecná či slangová. V psaném projevu spisovném jsou pocítována jako příznaková. Umělecký styl jich využívá pro charakteristiku řeči postav (Hauser, 1980: 30-31). Hovorové výrazy (kolokvialismy), jsou dnes chápány „jako příslušnost výrazu k mluvené podobě spisovného jazyka, tj. bez ohledu na sociální pozici uživatelů.“⁴³ V textu byly nalezeny tyto výrazy: „*kulisák*“ (2005: 275), „*nezmatkuj*“ (2005: 232), „*fláky*“ (2005: 244), „*startky*“ (2005: 248), „*žebrákem*“ (2005: 251), „*šklebit*“ (2005: 227), „*chlap*“ (2005: 236), „*ženská*“ (2005: 227), „*chechtat*“ (2005: 232), „*báťušky*“ (2005: 243), „*pitka*“ (2005: 243), „*chuligánů*“ (2005: 244), „*chrochtala*“ (2005: 240), „*děcko*“ (2005: 285), „*muchlovali*“ (2005: 253). Častým postupem tvoření

⁴² HAUSER, Přemysl: *Nauka o slovní zásobě*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, s. 18-19.

⁴³ ČECHOVÁ, Marie. Slohová charakteristika prostředků slovtvorných. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 172. ISBN 978-80-7106-961-4.

hovorových slov je univerbizace: „*tančírna*“ (2005: 254), „*ždímačka*“ (2005: 286), „*paneláky*“ (2005: 230), „*děják*“ (2005: 341), „*nádražáka*“ (2005: 228), „*železničárka*“ (2005: 228), „*taxikář*“ (2008: 229), „*dolů do umývárky*“ (2005: 361).

Termín můžeme charakterizovat jako „lexikální jednotku sloužící odbornému vyjadřování s přesným, zpravidla pojmovým významem, ve svém oboru jednoznačnou, ustálenou a normalizovanou bez vedlejších příznaků citových.“⁴⁴

Odborné názvosloví a terminologii nalezneme nejčastěji v odborném stylu. Ač je román *Kudy šel anděl* textem uměleckým, několik odborných názvů a termínů, převážně z lékařství, zde najdeme: „*lapis*“ (2005: 227), „*tinktura*“ (2005: 227), „*cirhóza*“ (2005: 259), „*duodenálního vředu*“ (2005: 311).

1.6.2 STYLOVÝ PŘÍZNAK

Při volbě pojmenování se běžně užívá lexémů se stálým stylovým příznakem. Jejich stylové zabarvení je patrné i mimo aktuální kontext. Na obecné úrovni nemůžeme jednoznačně vymezit funkci příznakových výrazů, dotváří se až v projevu, jejich stálá stylová hodnota se mění v hodnotu kontextovou. (Krčmová, 2008: 319)

Autorka Současné stylistiky Marie Krčmová (2008) uvádí, že stylovým příznakem může být „cizost lexému bez ohledu na to, jak dlouho se již výraz v komunikaci užívá.“⁴⁵ Jde o slova, která nejsou dobře zapojena do morfologické nebo fonologické stavby češtiny, mohou mít zvláštnosti také ve výslovnosti a pravopise. V kultivované komunikaci ustupují do pozadí germanismy, jež většinou nebyly přijaty do spisovného jazyka, ale v běžné komunikaci se užívají. V Balabánově tvorbě najdeme slova přejatá z němčiny: „*špehýrka*“⁴⁶ (2005: 239), „*šichtu*“⁴⁷ (2005: 243), „*figuru*“⁴⁸ (2005: 249), „*hauzírovat*“⁴⁹ (2005: 259), „*fotrovy*⁵⁰ *cigarety*“ (2005: 260), „*foršus*“⁵¹ (2005: 280), „*futra*“⁵² (2005: 311), „*karcer*“⁵³ (2005: 327), „*cimra*“⁵⁴ (2005: 327), „*šachtami*“⁵⁵ (2005: 351), „*kvér*“⁵⁶

44 HAUSER, Přemysl: *Nauka o slovní zásobě*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, s. 35.

45 KRČMOVÁ, Marie. Výrazová stylistika. Slohová charakteristika výrazových prostředků. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 171. ISBN 978-80-7106-961-4.

46 Z něm. Späher; kukátko, malé okénko

47 Z něm. Schicht; směna

48 Z něm. Figur; postava

49 Z něm. Hausieren; provozovat podomní obchod, toulat se

50 Z něm. Vater; otec

51 Z něm. Vorschuss; záloha

52 Z něm. Futter; zárubeň u dveří

53 Z něm. Karcer; školní vězení (zast.)

54 Z něm. Zimmer; pokoj

55 Z něm. Schacht; důl, šachta

56 Z něm. Gewehr; puška, zbraň

(2005: 265), „v merku“⁵⁷ (2005: 261), „šlendrián“⁵⁸ (2005: 370), „pangejt“⁵⁹ (2005: 370).

Vyskytují se zde také anglicismy s původním pravopisem: „*nonstop*“ (2005: 229), „*underground*“ (2005: 261), „*hippie*“ (2005: 261), hudební skupina „*Pink Floyd*“ (2005: 346), „*song*“ (2005: 351), název pro obchod s onošenými věcmi „*second hand*“ (2005: 366).

1.6.3 **EXPRESIVNÍ PŘÍZNAK**

Většina slov pojmenovává „bohatě diferencované skutečnosti.“⁶⁰ Mají nociónální význam (škola, ulice, město). Stejný význam mají také slova, jež poukazují na city (láska, nenávisť). Slova, k jejichž nociónálnímu významu se druží příznak citový, označujeme jako expresivní. Expresivní příznaky pocítujeme buď jako kladné nebo jako záporné. (Hauser, 1980: 48-50) Marie Krčmová (2008) poukazuje na to, že častější užívání expresivních výrazů je pro umělecký text důležité. V Balabánových textech se objevují spíše slova se záporným citovým příznakem, řadíme sem slova hanlivá, pejorativní, zhrubělá a ve většině případů také vulgární: „*barabizna*“ (2005: 331), „*nasraně*“ (2005: 226), „*do piče*“ (2005: 284), „*zajebat si*“ (2005: 284), „*kurva*“ (2005: 285), „*zkurvili*“ (2005: 285), „*po piči*“ (2005: 285), „*ser na city*“ (2005: 284), „*debilem*“ (2005: 285), „*pičovat*“ (2005: 285), „*jebni to na zem*“ (2005: 285), „*mrd*“ (2005: 286), „*ožral*“ (2005: 286), „*vy kurvy*“ (2005: 228), „*štětka*“ (2005: 234), „*hovno*“ (2005: 251), „*svině*“ (2005: 271), „*buzerant*“ (2005: 271), „*barák*“ (2005: 255), „*bordel*“ (2005: 240), „*vole*“ (2005: 232), „*mouchy je nepřisraly*“ (2005: 234), „*sakra*“ (2005: 253), „*kurevské*“ (2005: 270), „*chlatal*“ (2005: 282), „*zajebat si*“ (2005: 284), „*ochlastají se, zkurví*“ (2005: 311), „*ty běž do piči*“ (2005: 325), „*blbá*“ (2005: 325), „*sračky*“ (2005: 339), „*šel za kurvou a mrdal s ní*“ (2005: 383), „*psích hoven*“ (2005: 384), „*hnusák*“ (2005: 386), „*nechat se opíchat*“ (2005: 387), „*spratek*“ (2005: 390), „*fízlovskou*“ (2005: 234), „*s Pražandou žádný nevydrží*“ (2005: 267).

1.6.4 **DIALEKTISMY**

Z příznakových vrstev slovní zásoby je v krásné literatuře užíván jako prostředek charakterizace postav a prostředí dialektismus. (Krčmová, 2008: 321) Nářeční slova jsou typická pro jednotlivé územní oblasti. Pro běžného uživatele z jiné regionální oblasti jsou však téměř nesrozumitelná. (Krobotová, 2001: 30) Nářeční výrazy řadíme do vrstvy patřící

⁵⁷ Z něm. Merken; zpozorovat, všimnout si

⁵⁸ Z něm. Schlendrian; nepořádek, nepořádný člověk

⁵⁹ Z něm. Bankett; okraj silnice; krajnice

⁶⁰ HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, s. 48.

k nespisovným útvarům národního jazyka. Příběh je situován do oblasti Ostravska, čemuž také nářeční výrazy odpovídají: „Zarobené“ (2005: 286), „rubač“ (2005: 242), „plamének“ (2005: 248), „banovat“ (2005: 284), „čamrda“ (2005: 286).

1.6.5 PROPRIA

„Umělecká slovesnost využívá možností, které jí propůjčuje jazyk, odhaluje v jazykových prostředcích i skryté zdroje platnosti významové, což se týká i vlastních jmen. Autoři s proprii pracují důmyslně. Vlastní jména mají v našem jazyce ze sémantického hlediska zvláštní postavení, nepotřebují mít lexikální význam. Většina vlastních jmen osobních vznikla z obecných jmen, jež svůj věcný význam mají. Sémantický obsah je poté odsunut do pozadí. Karel Hausenblas (1976) ve svém článku Vlastní jména v umělecké literatuře v časopise Naše řeč uvádí příklad: U příjmení Drobný si uvědomíme významový obsah nejspíše až tehdy, představí-li se nám pod ním mohutný člověk, „chlap jako hora“. Postava vždy dostává příjmení, která poukazuje k smyslu díla a k úloze postavy, jež jí v textu přísluší.“⁶¹

I Jan Balabán pojmenoval některé ze svých postav podle sémantického významu. Příjmení hlavní postavy Martina je v textu přirovnáváno k vráně: „*Dva starší Martinovi bratři byli více podle otcova gusta. S nimi měl problémy, ale také je s nimi řešil v hádkách a vzrušených rozhovorech. Bylo jich všude tak plno a všichni ve svém živlu, krákali jako vrány hodné toho jména. Martin přestal krákat od té doby, kdy pocítil vratkost tohoto bezpečí.*“ (2005: 239) Podle této ukázky se můžeme domnívat, že rodina Vránových je příliš hlučná, proto jí toto příjmení bylo přiděleno.

Další z hlavních postav je pojmenována jako Ivan Berezinský zvaný Figura. Z textu se o něm dozvídáme toto: „*Jmenoval se Ivan, byl urostlý, svalnatý, asi i velmi silný.*“ (2005: 249). Díky tomuto popisu tušíme, proč se Ivanovi říkalo Figura. Slovo figura v nás asociuje něco velkého, pevného.

Marii Sněhotovou Balabán v knize charakterizuje takto: „*Marie Hedviko Sněhotová, bílá jako sníh, rty modré bez krve, temné stíny pod očima a kolem vlčína.*“ (2005: 304). Protože má bledou tvář, dostala nejspíše příjmení Sněhotová.

1.7 NEPŘÍMÁ POJMENOVÁNÍ

Nepřímá pojmenování jsou u Marie Krčmové (2008) charakterizována prostřednictvím „konotace, asociace formy a denotátu znaku ke znakům dalším, které

⁶¹ HAUSENBLAS, Karel. Vlastní jména v umělecké literatuře. *Naše řeč* [online]. 1976, 9.12.2015, 59 (1): [cit. 2015-12-09]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5876>

vedou k vybavení určitých představ a souvislostí v mysli vnímatele.⁶² Díky nepřímým pojmenováním je rozvíjena aktivita čtenáře. (Krčmová, 2008: 326)

1.7.1 PŘIROVNÁNÍ

Milena Krobotová (2001: 37) poukazuje na to, že přirovnání „jsou založena na zachycení symbolu vlastnosti.“⁶³ V dílech Jana Balabána se z hlediska nepřímých pojmenování jeví jako nejvýraznější element. Nejčteněji se vyskytují ve vyjádření prostřednictvím *jako*, často je předmět přirovnávaný ke zřízení: „za chvíli budu vypadat jako kůň nebo oseľ“ (2005: 226), „(...) a z dálky to znělo, jako když se přepravuje dobytek po kolejích“ (2005: 235), „krákali jako vrány hodné toho jména“ (2005: 239), „krásná jako asijský jelen“ (2005: 320), „Keňanka obchází kolem bloků vláčně jako gepardice“ (2005: 342), „Vznášeli se ve žlutém světle jako podivné ryby.“ (2005: 240) Další přirovnání s *jako* byly nalezeny: „s nohama jako konve oteklýma“ (2005: 240) nebo „děvče jako proutek“ (2005: 302), „vypadal z dálky jako nějaká hlušina vyvržená z dolu“ (2005: 244), „Viděla jsem ji jen několikrát jako takovou mladou paní.“ (2005: 356), „(...) ticho, jako když někdo vypne telefon.“ (2005: 355), „(...) hubená jako tyčka (...)“ (2005: 364). Spojení „všichni řvali jako na lesy“ (2005: 241) bychom mohli považovat za ustálené slovní spojení neboli frazém.

1.7.2 METAFORA

V uměleckém textu mají zvláštní význam také metafory, které pojmenovávají dva jevy na základě vztahu podobnosti. Díky tomu dochází k obohacování výrazové stránky a obsahové stránky díla, neboť se do kontaktu dostává základní a metaforický význam. (Krčmová, 2001: 325) Román *Kudy šel anděl* obsahuje spoustu metafor: „Když lípy kvetou, pokrývají se medem celé, i na povrchu listů.“ (2005: 225), „Taková blbost, přiznal si a se třemi lahvemi v ruce se tlačil vlhkým a mastným pachem mužů zpět na ulici.“ (2005: 225), „Venku přestalo pršet a nad střechami dílen a skladišť začaly z inkoustových mraků vystupovat barvy soumraku.“ (2005: 227), „Zapálil si cigaretu a celý se zahalil do hořkého kouře paměti.“ (2005: 229), „Od zastávky trolejbusu cestou ponořenou do křovin.“ (2005: 231), „Tak spolu chodili, tak spolu museli chodit v tygřích pruzích gymnaziálních let. Žluté a černé mžitky v ochraptělém suchu?“ (2005: 235), „(...) i ty slušné učitele, kteří se mezi nimi najdou jako ona příslovečná pšenice mezi koukolem na kolektivizovaných polích.“

⁶² KRČMOVÁ, Marie. Deklarování estetické funkce jako konstituující faktor projevu. Implicitnost a explicitnost v uměleckém vyjádření. ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 325. ISBN 978-80-7106-961-4.

⁶³ KROBOTOVÁ, Milena. *Úvod do české stylistiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, s. 37. ISBN 80-244-0315-3.

(2005: 242) nebo „*Jasná hlubina a v ní barokní roucha mraků.*“ (2005: 245), také „*Vlak se téměř neslyšně vznášel nad údolím, v němž se potom rozléval v hlubokou tuň, na jejíž hladině plavalo několik dětí.*“ (2005:273), „*Ocitli se na holém temeni Klobouku, před nimi se v šedé modři rozpijely zelené pastviny a lesy. Hřeben hor se ztrácel v mraku.*“ (2005: 397).

Zvláštním druhem metafory je personifikace. Abstraktním jevům a věcem jsou připisovány lidské vlastnosti. (Krobotová, 2001: 41) V Balabánově textu se vyskytují také: „*(...) když mijel dveře, které na něho šilhaly zlým okem špehýrky.*“ (2005: 226), „*Odvaly rostly a nikdo se o ně nestaral.*“ (2005: 230), „*A když se dokutá, když skončí v podzemí záchvaty kašle a jiná dramata, haldy osiří.*“ (2005: 230). „*Světlo se chvělo na osikových listech, svlačce se vinuly ke kmenům a oni se vinuli tak trochu vyděšeně jeden k druhému.*“ (2005: 231).

1.8 ALUZE

V románu se velmi často objevují aluze na díla a události, jež odkazují na jiný text. Můžeme zde najít odkazy, které jsou spojeny s biblickými postavami: „*Bez plamene se můžeš oběsit jako Jidáš na osice (...)*“ (2005: 248), „*(...) ale bylo by to lepší, než kdyby zapřel Ježíše před lidmi a byl pak na posledním soudu zapřen Ježíšem před stolicí nebeského Otce.*“ (2005: 263) nebo odkaz na Bibli samotnou: „*Myslel si, že musí jasně odpovědět, jak se to píše v Bibli: řeč vaše budiž ano, ano – ne, ne, co je nad to, to je od d'ábla.*“ (2005: 262).

V první kapitole, s názvem *Devatenáctá*, odkazuje Balabán na úryvek ze skladby Karla Hašlera, Hoši od Zborova: „*Když se soumrak sklání nad borovskou plání...*“ (2005: 227). V další kapitole hlavní protagonist Martin Vrána recituje báseň amerického básníka A. Ginsberga Slunečnicová sůtra: „*Nejsme jen naše kůže plná špíny, uvnitř jsme všichni krásné zlaté slunečnice...*“ (2005: 235) nebo verš z písničky Vlastimila Třešňáka: „*Bože, zachraň aspoň sibiřského tygra...*“ (2005: 247).

Martin se po několika letech setkává v Londýně se svojí první velkou láskou Evou, sraz mají na lavičce v městské části Lambeth. Při společném rozhovoru si muž vzpomene na úryvek z básně jezerního básníka Williama Blakea: „*V Lambethu je zrnko písku, které d'ábel nemůže nalézt, je průhledné a do všech stran vybroušené, a proto po něm marně sahá, vždy za ním vidí něco, co není.*“ (2005: 349).

V sedmnácté kapitole se nachází aluze na úryvek z básně Maryčka Magdonová od Petra Bezruče: „*S rozbitou lebkou do příkopy pad.*“ (2005: 283).

2 ZEPTEJ SE TÁTY

Román *Zeptej se táty* vyšel v roce 2010 v nakladatelství Host. Je autorovým posledním dílem. Na rukopisu pracoval Jan Balabán poslední tři roky svého života. Jeho vydání se však již nedočkal. Závěrečné přehlédnutí rukopisu provedl jeho kamarád básník, scénárista, literární historik a vědec Petr Hruška. Dílo vyhrálo v anketě Kniha roku cenu Magnesia Litera za rok 2011.

„Románem *Zeptej se táty* se uzavírá tvorba autora, jehož způsob psaní představuje určitou literární odchylku od převládajících tendencí současné české prózy. Ty lze snad označit za pozdní výhonky postmoderny s více či méně zjevnými ambicemi o šokující sdělení. Smrt otce je téma stejně univerzální jako tragické, které pro autora přináší nemalé riziko nepřenositelného ulpění v subjektivní bolesti. V *Zeptej se táty* ale Balabán překračuje tuto past a tématem smrti otvírá otázky směřující k hlubšímu sebeuvědomění, k pochopení sebe sama jako součásti osudu ostatních. Skon románového otce, významného nefrologa Jana Nedomy, prožíváme očima nejbližších pozůstalých, dětí Hanse, Emila a Kateřiny a manželky Marty. Dospělé potomky ztráta otce jakoby definitivně vytrhuje z kontinuity dětství. Jejich životy se obnažují aktem definitivního uzamknutí dětství do vzpomínek, otcem ztrácejí někoho, s kým mohli být ještě dětmi. Jan Balabán v *Zeptej se táty* popsal dokonale nalezenými slovy lidský úděl způsobem, který přes svou sevřenost daleko přesahuje hlavní téma knihy — smrt otce.“⁶⁴

⁶⁴ KLÍČOVÁ, Eva. Zeptat se nitra. *Host* [online]. 2015, 6. 12. 2015 [cit. 2015-12-6]. Dostupné z: <http://casopis.hostbrno.cz/archiv/2010/8-2010/zeptat-se-nitra>

2.1 KOMPOZICE

Dílo *Zeptej se táty* není až tak vystavěno na dějovosti příběhu. Autorovým záměrem bylo spíše vžití se do role samotných postav, které zasáhla tragická událost. Důležitější než příběh samotný, jsou pocity, vzpomínky a emoce dětí zemřelého otce. Vyprávění je realizováno střídavou perspektivou jednotlivých postav. Pouze minimálně se objevuje neosobní er-forma, která je použita při zasazení hlavních hrdinů do určitého místa: „*Nevím, jestli ho ještě budete chtít, ukázala ke kleci obývané jediným, před půl rokem odchyceným psem. Ze tmy za pletivem vylétlo cosi jako kus hadru s hlavou a nohama.*“ (2010: 7). Tento neosobní vypravěč zaznamenává pouze chování postav, nevidí do jejich nitra. Balabán opět využívá dynamického prvku, kdy propojuje vyprávění s úvahami a myšlenkami jednotlivých postav: „*Tramvaj zastavila u parku na náměstí. Tady jsem kdysi míval kancelář a nedařilo se mi. Hans vzpomíná, jak celé dny čekal na nějakou práci. Neuroticky kontroloval poštu každou hodinu. Telefonoval.*“ (2010: 12)

2.2 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ

Pro dílo jako takové je vždy důležitý už samotný titul. Ten může i nemusí napovídat o tématu celé knihy. Balabánovo pojmenování, do něhož vložil slovo táta, jasně napovídá, kdo bude ústřední postavou. Hlavním tématem je jeho smrt a umírání. Jednotlivé kapitoly jsou odděleny pouze grafickým znakem. Celá kniha je spíše vnitřním monologem, úvahami: „*Francouzi vědí, že moře je žena. Matka života. A otec? Otec je v nemocnici. Tak rychle to postupuje, jako ten příliv, před nímž ji varovala paní bytná. Až se moře stáhne v odlivu zpět do šelfu, zůstane po něm na písku zas jeden mrtvý. Když ho obrátím a podívám se mu do tváře? Zbytečně předbíháš, Kateřino, okřikla se. Víš, jak to bylo s tebou, vražedná kombinace cukrovky a selhání ledvin. Neměla jsi dožít desíti let.*“ (2010: 30) a vzpomínkami na mrtvého otce: „*Tak to asi otec neříkal. Moc mu nebylo rozumět. Mluvil stále. Nebo jen hýbal ústy a z těch slov, která zachytil, si to Emil takto poskládal. Měl holicí pěnu ve spreji a novou žiletku. Jednu věc otec nesnášel – být zarostlý, pro něj to bylo jako být špinavý.*“ (2010: 39). Odstavce na sebe nenavazují, mnohdy vytrhnou postavu ze vzpomínek a navrací ji do reality. Kapitoly nejsou obsáhlé, jejich délka se pohybuje mezi dvěma až třemi stranami.

2.3 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ

Dílo obsahuje převážně nevlastní přímou řeč postav. Dialogy nejsou umístěny v uvozovkách: „*Vidíte? Vpadl Petr Wolf. Obelstil kádrový systém a kladný vztah k dělnické třídě jen předstíral, zatímco já jsem pracoval rukama desítky let a nedostal jsem se... Pane*

svědku, mluvte, jen když jste tázán, a opakuj, že o váš život tady nejde. Vy nejste zatím souzen. Zatím? Ano, zatím, protože tomuto soudu neunikne nikdo. Řekla a blýskla svými laserovými brýlemi.“ (2010: 154). Při čtení nám může pomoci, že jsou repliky umístěny na samostatných řádcích, popřípadě jsou řazeny do odstavců.

Vedle neznačené přímé řeči postav zaznamenáváme také polopřímou řeč: „*Dívá se na měsíc nabodnutý na anténu a ptá se, zda je to dobré, nebo špatné znamení. Je tu moc brzo, nebo se táta opozdil? Neopozdil. Šel pomalu podél zdi, o níž se opíral jednou rukou, druhou se držel za břicho.*“ (2010: 35).

Celý text je členěn do odstavců, velmi často se v něm objevují retrospektivní pasáže: „*Stejná kost visela před pár lety v šest hodin ráno mezi anténami na střechách činžáků u nemocnice. Všiml si toho, až když vypnul světla auta na parkovišti před hlavním vchodem. Přijel pro tátu, který volal matce, že se mu na noční službě udělalo špatně, ať se neplaší, že si jen ráno ještě zajde na nějaké vyšetření, aby se cosi vyloučilo.*“ (2010: 34–35).

Vnitřní monology postav subjektivně zabarvují vyprávění: „*Pozdní soumrak, červené slunce se míhá u pat hubených stromů na železničním náspu za oknem vlaku. Ty stromy jsou tak blízko u sebe jako zuby hřebenu, na který bys mohl hrát, kdybys to uměl. Pergamenový papír a trumpetistův nátisk a ozve se zvuk, z něhož mrazí. Takovou legraci jsme měli jako kluci. A támhle soused na vedlejší posteli zase říká, že zapřáhne králíka do pluhu a bude proorávat brázdy. (...) Tělo už je za mnou jako ten pluh zakrytý do jílové půdy, kterou už nikdo nevzdělá. (...) Melodie byla až za tím zvukem, za tím drnčením pergamenu na zubech.*“ (2010: 37–38).

2.4 SYNTAX

Román obsahuje věty tázací, jež se nacházejí v úvahových pasážích a signalizují sblížení vypravěče s postavou. (Krčmová, 2008: 313) „*Co jsi? Jen nějaký zlomysl, který trvá na svém. Co jsi, Kateřino?*“ (2010: 47), „*Je to skutečné? Jsme tady? Na chvíli nalezení v netečném světě. Je možné na chvíli neumírat? Na chvíli neublížovat?*“ (2010: 45–46), „*Tatínku, kde jsi? V té mrtvole, co mi ukázali v nemocnici? V těch fotkách, co jsme si s matkou prohlíželi? V té úhledné bedně ze smrkového dřeva, kterou jsem byla s Emilem objednat u pohřební služby?*“ (2010: 49), „*Je možné zmizet? (...) Takto narkoticky prožít život, dá se to?*“ (2010: 60).

Nalezneme zde také věty zvolací, které se většinou vyskytují v nevlastní přímé řeči postav: „*Vemte si s sebou světlo a pozor na příliv!*“ (2010: 29), „*Táto!, táto!*“ (2010: 32),

„Ježíši!“ (2010: 54), „Já tě nenávidím!“ (2010: 68), „Ty jsi ten nejhorší člověk na světě!“ (2010: 68).

V textu se objevují velmi dlouhá souvětí: „Ale potom, když odešli, začala dělit, dělila okamžiky na poloviny, čtvrtiny, osminy, desetiny, setiny, tisíciny a žila v těch zlomcích, které byly nakonec tak krátké, že ani dvě nemoci, které ji měly zabít, nemohly v tom nekonečném dělení své dílo dokončit.“ (2010: 52) nebo „Ale jak přežít ty dlouhé večery marného světla, kdy duše bzučí jako moucha na okenní tabuli a člověk zadržuje slzy a strachuje se, že celý život už bude jenom takové nekonečné odpoledne, kdy se nikoho nedočkáš.“ (2010: 89).

Z typů vedlejších vět se nejčastěji vyskytují vedlejší věty příslovečné přívlastkové spojené vztažným zájmenem *který* : „To byla moje smrt, která mě čeká.“ (2010: 98), „Z mraků plujících nízko nad zemí se valily proudy vody, které vítr hnál šikmo proti oknům.“ (2010: 99), „Ty svoje sešity a kresbičky a deníčky, které beztak nikdo nebude číst. Ten nikdo stál nad tebou jako strom, který nedává, ale vrhá stín. Byl to ten, pro kterého byl tvůj bratr Hans vždy jediný a první Hans, který vyslovoval první slova (...).“ (2010: 124) nebo: „Ten prorok, který dovrší veškerá proroctví.“ (2010: 168) Frekventované jsou také věty podmětné: „Zdálo se jí, že moře stoupá do kopce směrem k obzoru, že není zdaleka vodorovné, ale oblé, (...).“ (2010: 30), „Bylo by hrozná pomyšlení, že by to všechno bylo jen nějakýma drogami, že by to byl jen blábol vysmaženého mozku (...).“ (2010: 46), „Je to dokonce velmi pravděpodobné, že se občas něco takového dělo.“ (2010: 89).

Velmi často nalezneme v díle dvojtečku. Toto interpunkční znaménko však není umístěno před přímou řečí, jak bývá zvykem. Balabán jej umísťuje před myšlenky postav, před promluvou jejich vlastního vědomí: „A zrovna tehdy, v té nesnesitelné chvíli, natlačená mezi byznysmeny a pivními skauty, jsi zasažena jako bleskem do srdce zcela jasným vědomím: táta umřel. Víš to.“ (2010: 48-49), „Chlapec už spí a ty, táto, můžeš vyjít z flanelové tmy a potichu, potichoučku zavřít dveře, aby neklaply, a ženě, která si v kuchyni u stolu něco čte, můžeš říct: Už spí.“ (2010: 66), „Hans si myslí, (...) že mu ten chlapec snad každou chvíli padne do náruče a vzlykne: Odpusť mi, pomoz mi!“ (2010: 68), „Já vím, že by stačila dvě slova: Jdi pryč! A ty bys šel.“ (2010: 123)

2.5 FLEXE, OBRAZ FONOLOGIE

Prvky obecné češtiny se v textu uplatňují pouze v přímé řeči postav. Nalezneme zde stažené slovesné tvary: „Tos měl“ (2010: 70), „měls“ (2010: 28), „mělas“ (2010: 112),

„chtěls“ (2010: 133), „studovals“ (2010: 133), „k volbám 's chodil“ (2010: 133), „žebřals“ (2010: 133), „hodils“ (2010: 133), „řekl“ (2010: 133), „držels“ (2010: 133), „podepsals“ (2010: 133), „byls“ (2010: 135), „tam 's nepoznala“ (2010: 165), nejčastější jsou změny na -ý místo -é v koncovkách přídavných jmen a přivlastňovacích zájmen: „Tvýho“ (2010: 53), „jinýho“ (2010: 53), „zrušenýho“ (2010: 54), „v takovým velikým“, „Emilovým tátovi“ (2010: 165), „hnusný věci“ (2010: 164), „ztrouchnivělý dřevo“ (2010: 110), „v tom žitným poli“ (2010: 111), „zatracený dveře“ (2010: 175), „žádný kremace“ (2010: 176), „žádný kosti“ (2010: 54), „silonový punčochy“ (2010: 55), „k tý další rakvi“ (2010: 55), „po tý skále“ (2010: 55), „z tý samý rodiny“ (2010: 55), „záchranný lodě“ (2010: 137), „takový Magdalény, jako jsem já, má jistě přečtený“ (2010: 164). Dalším prvkem obecné češtiny, jež se v díle uplatňuje, je změna -ej namísto -ý v koncovkách adjektiv: „dobřej“ (2010: 53), „čistěj“ (2010: 54), „takovej příměř“ (2010: 55). V jednom případě se vyskytl i neprovedení přehlásky z 'u na i: „nechcu vidět“ (2010: 133). Třikrát je v textu použit přechodník přítomný: „netuše“ (2010: 71) a „vytvářejíce“ (2010: 169), „stoje“ (2010: 23).

2.6 LEXIKUM

Lexikální stavba je i v díle *Zeptej se táty* rozmanitá. Jelikož někdy nevykazuje dostatečné množství příkladů daného typu příznaku, vyberu nejzajímavější příklady a kapitolu shrnu.

Zmíníme se také o jevu zvaném enumerace, který se v Balabánově textu vyskytuje a je zahrnut v lexikální stránce uměleckého textu. Pojmeme enumerace rozumíme kumulování koheponym, slov souřadných. (Krčmová, 2008: 318). V uměleckém textu má tato kumulace výrazný estetický účinek: „Plaveš si, plaveš, prsařka, kraulistka, pořád pod vodou, azurovou, acetonovou, nepotřebuješ dýchat, ani šnorchl, ani akvalung.“ (2010: 19), „Některé sny, třeba ty o domě, kde jsou všechny místnosti až po strop naplněny nábytkem, hromadami postelí, skříní, židlí, stolů, které nemohu přelézt – ty mě straší už od dětství.“ (2010: 97), „Tehdy zvracel, v autobusech, v trolejbusích, autech i v tramvajích někdy sotva lapal po dechu.“ (2010: 103).

Z hovorových výrazů se nejčastěji vyskytují: „táta“ (2010: 40), „holka“ (2010: 63) „kluk“ (2010: 97), dále zde můžeme najít slova: „toho psince si nevšimnou“ (2010: 5), „do krámu“ (2010: 13), „ve fáčích“ (2010: 13), „šmejdit“ (2010: 113), „obývák“ (2010: 128), „koukají“ (2010: 173).

Balabán použil, stejně jako v knize *Kudy šel anděl*, termíny z lékařského prostředí: „membrány“ (2010: 93), „morfium“ (2010: 8), „intoxikovaná“ (2010: 21), „encefalograf“ (2010: 40), „neuróza“ (2010: 56), „analgetika“ (2010: 66).

Nejvíce bylo nalezeno příkladů s expresivním příznakem, a to s negativní konotací: „svinská“ (2010: 6), „posrané“ (2010: 9), „Táhněte!“ (2010: 9), „očumuj“ (2010: 10), „pítomého“ (2010: 11), „hnusné“ (2010: 11), „v pakárně“ (2010: 12), „kravál“ (2010: 14), „hovno“ (2010: 16), „poštuchovat“ (2010: 16), „bába“ (2010: 17), „vyteklý hajzl“ (2010: 19), „prdel od hoven“ (2010: 19), „kunda od krve“ (2010: 20), „ty svině“ (2010: 20), „to je v prdeli“ (2010: 21), „vandrák“ (2010: 28), „zatraceně“ (2010: 31), „brajgl“ (2010: 44), „zamindrákovanou chamrad“ (2010: 58), „posranou“ (2010: 68), „dát mu přes hubu“ (2010: 68), „chlastali“ (2010: 70), „kurva“ (2010: 101), „čistit hajzly“ (2010: 127), „opilci“ (2010: 126), „zkurvenýmu kapitalismu“ (2010: 134), „debil“ (2010: 135), „piča“ (2010: 135), „tupec“ (2010: 145), „binec“ (2010: 147), „děvka“ (2010: 162), „ať jdou do prdele“ (2010: 136).

V textu byly nalezeny tyto anglicismy: „dancing“ (2010: 10), „Jolly Jocker“ (2010: 24), „jackpot“ (2010: 24), skotské město „Stone Haven“ (2010: 27) nebo hudební a životní styl „punk“ (2010: 41), bezdrátové elektronické zařízení „hands free“ (2010: 42), začátek z písničky americké zpěvačky „My name is Luka, I am Living on the second floor“ (2010: 45), název televizní stanice „National Geographic“ (2010: 111), tlačítko na klávesnici „Delete“ (2010: 117), program na úpravu fotek „Photoshop“ (2010: 142), „e-mail“ (2010: 168), „go to gate“ (2010: 48), „boarding“ (2010: 48).

Tento román neobsahuje mnoho germanismů: „štamgast“⁶⁵ (2010: 45), „futra“⁶⁶ (2010: 83), „gestapáka“⁶⁷ (2010: 102).

2.6.1 PROPRIA

Také v *Zeptej se táty* můžeme najít jména a příjmení, která mají svůj sémantický význam a skrývají v sobě určitou symboliku. Jelikož je román autobiografický, samotný autor se stylizuje do postavy Hanse. Jméno protagonisty záměrně přeložil z českého Jan na německé Hans. Příjmení rodiny Nedomových v sobě může nést symboliku toho, že mrtvý otec už s ostatními členy rodiny nebydlí, není s nimi pod jednou střechou – doma, tudíž Nedoma. Při výběru jména Johana se mohl autor inspirovat příběhem Johanky z Arku, ke

⁶⁵ Z něm. Stammgast; stálý host

⁶⁶ Z něm. Futter; zárubeň u dveří

⁶⁷ Z něm. Gestapomann; příslušník gestapa

které ji v textu také přirovnává: „*Jeny si sedne ke mně na postel, ke mně k Johaně, k Johance z Arku, jak se mi v dětství posmívali, ke mně skoro upálené Panně Orleánské.*“ (2010: 21). Slovo „*wolf*“ znamená v českém překladu vlk. Odjakživa má vlk nálepku zlého, lstivého zvířete a šelmy. Možná právě proto tak Balabán pojmenoval bývalého přítele zemřelého Jana Nedomy, který posílal rodině útočné dopisy, v nichž je přesvědčoval o tom, že je jejich otec vrah.

2.7 NEPŘÍMÁ POJMENOVÁNÍ

Román *Zeptej se táty* také obsahuje z hlediska obrazného pojmenování osobitá přirovnání: „*zbrkle a rychle jak prase ke žlabu*“ (2010: 11), „*spí, jako spávají ti, které někdo naučil usínat*“ (2010: 18), „*vzduté jako těhotné břicho*“ (2010: 30), Balabán používá také přirovnání, které se vztahuje k biblickým postavám: „*Byla jsem jako obětovaný Izák*“ (2010: 31), „*Takové hlasy, jako by tam někoho trápili.*“ (2010: 31), „*ale neshořela, jako ten Mojžíšův keř.*“ (2010: 31), „*bude to všude, ve mně a kolem mě, sladké, jako když ti teče krev z nosu do pusy a ty si z toho nic neděláš.*“ (2010: 19), „*Nespavost mi vykreslila celou jeho (měsíce) dráhu jako stopu stříbrného slimáka na tmavém skle.*“ (2010: 33), „*(...) postupuje k samému okraji nástupiště jako rocková zpěvačka na koncertě*“ (2010: 42), „*Lesíky hubených bříz bojujících mezi sebou. Protahují se do výšky, aniž by založily pořádný kmen. Tak roste plevel, zběsile, bez míry.*“ (2010: 137), najdeme zde také metafory: „*(...) jak se hudba naplno vlévá do jejích růžových zvukovodů, jak se tou hudbou celá zachvívá a zachvívá se i stříbrný kruh napůl ukrytý v jejích vlasech.*“ (2010: 10), „*krása musí protnout vrstvu lhostejnosti*“ (2010: 11), „*Ten strom je sochou našeho času a u jeho paty stojí mladá dívka.*“ (2010: 13), „*Světlo z ulice je rozsvěcí jako matnou tabuli visící v temném prostoru.*“ (2010: 18), „*(...) sinalé světlo z ledové matnice projde mezi řasami do propusti jejích spících zřítelnic.*“ (2010: 18) či personifikaci: „*A za chvíli se ty trojúhelníky zase zvedají a zase nám tu v nepochopitelné naději kyne toužebné prohnutí, které už kvůli té bolesti někdo musí, zatraceně, musí přivinout! Couvají zahanbeně.*“ (2010: 9), „*Jeho bolestné a marné prohnutí jí přeběhne po rtech jako hořký, ale nevyčítavý úsměv.*“ (2010: 9).

2.8 ALUZE

V knize se vyskytují aluze odkazující k biblickým postavám: „*Synu můj! řekl nahlas a najednou si kluka představil, jak visí za své dlouhé vlasy chycené na stromě, probodnut Jeroboámovým kopím jako biblický Absolón.*“ (2010: 69). Můžeme narazit také na verše písně *Dachau blues*, které napsal Karel Kryl: „*A vratiče se rozvoní, můj sen se*

vrací znovu...“ (2010: 74) nebo na odkaz knihy A. Dumase: „...a zůstanou mi jen hořké vzpomínky. Jste ještě mlád a vaše hořké vzpomínky se časem změni ve vzpomínky sladké.“ (2010: 78).

IV ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo porovnat dva romány spisovatele Jana Balabána, z lexikálního, hláskoslovného, tvaroslovného a syntaktického hlediska. Práci jsem rozdělila na dvě hlavní části – na část teoretickou a část praktickou. V první, teoretické části jsem vymezila funkční styl umělecké literatury. Následně jsem se stručně zmínila o autorovi a jeho další tvorbě.

Stěžejním bodem práce byla praktická část, ve které jsem se pokusila analyzovat díla *Kudy šel Anděl* a *Zeptej se táty* z hlediska jazyka a stylu, obsaženého v jeho tvorbě.

Ze syntaktického hlediska jsou v obou dílech čteně zastoupeny věty tázací, v menší míře také věty zvolací. Pro oba romány je příznačné hojné zastoupení vedlejších vět příslovečných přívlastkových, nejčastěji spojených spojovacím výrazem *který*. Čteně motivované opakování slov, díky čemuž dochází k zesílení daného výrazu nebo k ozvláštňení věty, najdeme také v obou Balabánových dílech.

Obě díla vykazují na rovině hláskoslovné a tvaroslovné podobné jevy. Vyskytují se zde stažené slovesné tvary, prvky obecné češtiny jsou také znatelné u obou románů a objevují se pouze v řeči postav. Několikrát se v obou případech vyskytla koncovka *-ý* namísto koncovky *-é*, častěji však v knize *Zeptej se táty*. V *Kudy šel anděl* se naopak uplatnilo zakončení na *-ma* v instrumentálu plurálu u maskulin i feminin.

Lexikum děl je různorodé, v textech se vyskytují hovorové výrazy (kolokvialismy). Nejčtenější zastoupení mají výrazy s expresivním zabarvením, obzvláště se zápornými konotacemi. Vulgarismy nám v některých případech mohou pomoci identifikovat sociální postavení mluvčího. Rozdílným prvkem je použití dialektismů v *Kudy šel anděl*.

V obou dílech se vyskytují slova přejatá z němčiny a z angličtiny. V *Kudy šel anděl* najdeme více germanismů, než anglicismů, v díle *Zeptej se táty* je tomu přesně naopak. Autor mnohem více používá slova přejatá z angličtiny než z němčiny.

Zajímavou složku v nepřímých pojmenováních tvoří přirovnání, metafory a personifikace. *Kudy šel anděl* obsahuje více metafor, naopak v díle *Zeptej se táty* najdeme personifikací. Romány jsou jimi doslova „prosety“.

Díla spojují také čteně aluze, které se vyskytují jak v *Kudy šel anděl*, tak v knize *Zeptej se táty*. V mnoha případech se jedná o odkazy na biblické postavy nebo na umělecká díla jiných autorů, ať už se jedná o spisovatele, básníky či zpěváky.

Zásadním rozdílem je absence uvozovek v díle *Zeptej se táty*. Čtenáři se může román číst obtížněji.

U obou románů byly nalezeny společné prvky, jazykově ani stylově se od sebe příliš neodlišují. Odráží se v nich autorův originální a osobitý styl.

ANOTACE

Jméno a příjmení autora:	Monika Pospíšilová
Instituce:	Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzita Palackého v Olomouci
Název diplomové práce:	Jazyk a styl Jana Balabána
Vedoucí diplomové práce:	PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Počet znaků:	74 079
Počet příloh:	0
Počet titulů použité literatury:	12
Klíčová slova:	Jan Balabán, jazyk, styl, Kudy šel anděl, Zeptej se táty

Bakalářská práce se zabývá jazykem a stylem próz Jana Balabána. V teoretické části jsou popsány pojmy jazyk, styl a styl uměleckého díla. Část praktická se věnuje rozboru vybraných děl podle jazykových plánů. Cílem práce bylo charakterizovat autorský jazyk a styl a zachytit jeho nejvýraznější prostředky.

ANNOTATION

Author of the work:	Monika Pospíšilová
Institution:	Department of Czech Studies, Faculty of Arts Palacký University Olomouc
Name of work:	The language and style of Jan Balaban
Acting Supervisor:	PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Number of Symbols:	74 079
Number of Supplements:	0
Number of used literature titles:	12
Key words:	Jan Balabán, language, style, Kudy šel anděl, Zeptej se táty

The bachelor's theses deals with language and the style of prose of Jan Balabán. The theoretical part describe the language, the style and the style work of art. The practical part deals with the analysis of chosen publications according to language plans and with the graphic construction of the text. The purpose of this theses was to characterize the author's language and style and describe the most expressive elements.

VII SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

BALABÁN, Jan. *Romány a novely*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Host, 2011, 561 s. ISBN 978-80-7294-477-4.

BALABÁN, Jan. *Zeptej se táty*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Host, 2010, 183 s. ISBN 978-80-72-94-379-1.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

ČECHOVÁ, Marie et al. *Současná stylistika*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980, 192 s.

HAUSENBLAS, Karel. *Od tvaru k smyslu textu*. 1. vyd. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1996, 226 s.

KROBOTOVÁ, Milena. *Úvod do české stylistiky*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001, 126 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky: studentské vydání. 4. vyd. Praha: Nakladatelství Academia, 2006, 647 s. ISBN 80-200-1446-2.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

<http://janbalaban.cz/>

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/>

<http://casopis.hostbrno.cz/>

<http://aluze.cz/>